

# Самійло (уривок)

Ярослав Яріш

*Ознайомчий фрагмент твору*

## ПРОЛОГ

— Діду, а розкажіть про Дике Поле й турецьку неволю...

— Дике Поле — суворе. А неволя — страшна. Гірша за смерть.

— А ви були там?

— Як же не бути?! Та Господь допоміг мені вирватися, втекти...

— А грифонів бачили?

Старий перевів подих. Він мусив навчити цього хлопця всього, що сам знав. Так само колись і його вчив дід.

— У Дикому Полі в давнину жили грифони. Це такі створіння: напіворли-напівлеви. Вони давно вимерли. Кажуть, лише один залишився — чорний і злий.

— Він і далі там за старшого?

— Ні, синку. У Дикому Полі природа ніким не займана і нікому не підвладна. Там немає ні сіл, ні містечок, ніхто там не оре й не сіє. Лише степовики випасають у безмежних степах свої отари, а козаки ходять на рибний промисел.

— Діду, а розкажіть про Дідька.

Старий знизав плечима.

— Що ж про нього розказувати?

— Він страшний...

— Ну, це вже кому як.

Самійло закутався тепліше в латану свиту і притулився до діда. Хлопець понад усе любив ці розповіді про неволю й далекі землі, про море і степ, про козаків і людоловів, а також песиголовців, русалок, дідьків... Дід обійняв малого, погладив твердою, мозолистою рукою по волоссю.

— Дідькове діло — шепотіти чоловікові на вухо, а чоловік уже сам собі думає: чи послухати того Дідька, а чи зробити по закону Божому. Усе на землі з Божим умислом сотворене, синку.

Над їхніми головами височіло нічне небо, густо засіяне яскравими зорями. Удень весняне сонечко щедро поливало землю своїм теплом, однак вечори й ночі були все ще холодними. У полі панувала тиша.

Лише чутно, як ремигають воли, потріскує ватра, тихенько сопе на возі Яринка, а ген далеко, у чорному лісі, пугукає пугач.

— А степовики? — спитав хлопець, позіхнувши.

— І степовики. Господь їх сотворив для того, аби козаки мали з ким боротися: без людоловів не було б і козаків.

— Я їх ненавиджу, — зізнався Самійло. — Вони вбили мого тата.

Дід зітхнув. Онук іще щільніше притулювся до нього, заплющив повіки. Був стомлений: цілий день вони удвох орали своє поле, так що виорали добру половину. Лан був довгим та широким: ген аж до Дніпровой кручі...

— Так... Твій батько був справжнім козаком, тож і загинув по-козацьки — в бою. На те воно, синоньку, і війна, і триває вона не день, не місяць і не рік — літа. Іще мій прадід боровся зі степовиками, потім дід, батько... Господь так призначив, що на землі мусить бути і біле, і чорне, а день приходить замість ночі, літо ж замінює зиму. Тому, синку, ненависть у серці носити не можна, бо то є тягар великий, що робить тебе тільки слабшим. Нам же треба бути сильними...

Тим часом Самійло засинав. Думка його враз стала легенькою й вільною. Вона все вище підіймалася до неба, так що дідові слова чулися все далі й далі вниз. Самійло вдихнув запах зораної землі, поцілував сплячу сестричку, а тоді полетів далі над полем і волами, та ще далі — до Дніпра та до Чорного лісу, освітленого холодним місячним світлом. Там, поміж моторошними тінями старезних дубів, стрибали мавки, ховався Дідько... На товстій гілляці сиділа стара сова, лупаючи великими круглими очима... Ледь помітною звіриною стежиною бігла на полювання зграя вовків. Раптом вожак зупинився на мить, підвів очі до неба й голосно завив на круглий місяць...

Хлопчина полетів далі. Ось і Дике Поле — безкраї степи, що тяглися на південь аж до самого моря. Усе видно як на долоні: і плесо річки, і глибокі байраки, і могили, і стада сайгаків. А ще — величезний тур повагом іде до водопою й реве на цілий степ, показуючи свою силу.

Самійло стрепенувся: згори добре видно ватагу степовиків-людоловів, що повертаються з грабунку, з України. Вони женуть Чорним шляхом захоплених у полон людей. Серце калатає, та Самійло летить далі. І ось воно — море. Тут уже стоять міста турецькі, а в них, просто на базарах, продають наших людей. Неволья...

Самійло заснув. Дід обережно поклав його на товсту попону, накрив своєю свитою, а сам сів ближче до багаття й підкинув у вогонь сухого хмизу.

## Розділ 1

### Дідько

Не знати й за які гріхи Дідька вигнали з пекла. Тепер він мусив тинятися поміж людьми та робити їм всілякі капості, аби пекельні побратими вибачили його і прийняли назад до свого товариства. Він ходив із міста до міста, із села до села, намовляючи людей на гріх. І чим більше людей послуhalося його, піддалося на ці намовляння, тим більше раділо його чорне серце.

Отож і сьогодні, взувши чоботи, накинувши козушину з обрізаними рукавами та натягнувши на голову капелюха, Дідько помандрував до славного міста Черкас, що розкинулося на правому березі Дніпра— Славути. Дорогою він зустрічав багато людей, що виходили з плугами на свої ниви. Знімаючи з голови капелюха, Дідько вітався зі

всіма:

— Доброго вам дня! Доброго здоров'ячка!

А відійшовши далі, бурчав під ніс:

— Щоб вам кобила здохла, бодай вас колька кольнула, бодай поле заросло!

Дійшовши до роздоріжжя, став собі Дідько посередині й почав думати-гадати, куцою йому далі податися. Пора саме була обідня, тож і попоїсти чогось було б добре. Чутливий Дідьків ніс вловив запах диму й вареної страви: хтось готував куліш! Довго не думаючи, нечистий почвалав просто на той запах.

На високій Дніпровій кручі сиділи козаки. Було їх двоє: Іван і Петро. Обоє мали пишні чорні вуса й козацькі чуби-оселедці. Одягнені козаки були в шаровари з червоного сукна й сорочки-вишиванки, підперезані широкими шкіряними поясами. Зі зброї мали шаблі, пістолі й ножі. Коники їхні паслися понад самим берегом, самі ж козаки посідали собі в холодочку й заходилися варити кашу.

— Аби тільки дідько не приніс людоловів, щоби хоч раз спокійно пообідати!

Тільки Петро мовив ці слова, як Дідько відразу ж вискочив із кущів і пришкандибав до козаків.

— Доброго здоров'ячка, панство! Чую, каша у вас гарно пахне. А в мене сало є й тараня! Та ще й горілка!

Козаки не стали проганяти.

— Що ж, сідай до товариства. Як зовешся, чоловіче божий?

— Дідько.

— Тьху! — тільки плюнув козак

Іван. — Тоді забирайся з нашого гурту, іродів сину, аби ми тобі зараз пику не натовкли!

Дідько враз перелякався від такої погрози.

— Та ви мене не бийте, не проганяйте:

я вам ще можу знадобитися!

Козаки переглянулися.

— Нехай мене краще поб'є лиха година, ніж має мені нечестивець у пригоді стати!  
— гукнув Іван.

— Чекай, Іване! — стримав товариш, а сам звернувся до Дідька: — А скажи-но, кудлатий, де зараз орда\*? Знаєш?

\*Ордою, ординцями інколи називали причорноморських степовиків, які об'єднувалися задля грабунку українських земель (Авт.).

— Може — знаю, а може — й ні, — відповів Дідько. — Зате мені відомо, що тут недалеко живе один пан... У нього грошей — кури не клюють!

— А що мені до того? — grimнув Іван.

Лукавий посміхнувся.

— Кому ж не потрібні гроші, золото? Чи, може, ви, козаки, такі багаті?

Іван підвівся й підійшов до берега.

— Дивися, Дідьку, хіба ж це не багатство?

Нечистий підійшов і разом із козаком замилювався широким Дніпром, плакучими вербами над водою, високими кручами й зеленими луками.

— Найдорожче, що є у козака, — це рідна земля. А ще душа його безсмертна. То ж наше діло козацьке — берегти свою душу й боронити рідний край! А тобі, Дідьку, — в очереті сидіти!

При цих словах Іван схопив нечистого за плечі, а тоді дав такого доброго копняка, що Дідько покотився крутим берегом униз, мнучи верболіз і ламаючи деревця, аж поки не плюхнувся у прибережну чорну воду, густо зарослу очеретом. Тільки булькнуло.

Застогнав лукавий. Ледве-ледве він підвівся, обтрусився.

— Ну, постривай, козаче, я тобі цього не подарую!

## Розділ 2

### Самійло з Ярусєю і дід

Борозна лягала криво, петляла хвилястими лініями так, немов той плуг і ті воли впилися горілкою й тепер ними кидає то в один бік, то в інший. Самійло міцно стискав ручиці в руках, назираючи на них усією вагою свого тіла. Та як хлопець не старався, леміш усе одно клав нерівні, кострубаті скиби одна на одну.

— Ярино, тримай рівно волів! Не лови ґав, а пильнуй поле! — у черговий раз крикнув Самійло на сестру, хоча й сам добре розумів, що справа тут у ньому, а не в Ярині й не у волах. Він у свої дванадцять років був іще трохи замалим для того плуга.

Ярина на його викрики вже давно не зважала. Їй було п'ять років, вона дибала босими ноженятами по стерні слідом за волами. У руках несла довжелезного прута, що височів над нею й гойдався вгорі в різні боки.

— Гей, мої волики! Рівно тримайте! — покрикувало мале, лякаючи волів своєю "страшною" зброєю. Навряд чи круторогі боялися цю малявку та її прута: швидше за все, їх просто дратував її пронизливий вереск, тому й ішли, тягнучи своє ярмо.

Дід чекав на краю поля. Ходити за плугом він уже не міг: ноги боліли й не хотіли слухатися. Зате руки були ще сильними, то ж коли

Самійло дійшов із плугом до нього, пускаючи волів по колу, дід ухопився за ручиці і спритно перекинув плуга на нову борозну.

— Змучився? — запитав онука.

— Ні, — відповів хлопець, хоча, певно, уже двадцятий піт вилився з нього, руки боліли, а пити так хотілося, що аж у роті все пересохло.

— Піди до джерела води попий, — запропонував дід.

— Не хочу! — вперто мовив малий. — Щось, діду, криво в нас борозна пішла...

— Нічого. Виореємо, посіємо ярину, а потім заволочемо бороною — ураз рівно стане, — заспокоїв дід.

Самійло заквапився:

— Гайда, часу нема! Гей, воли, соб!

Круторогі ніби й не чули Самійлового заклику, продовжуючи стояти та жувати

свою жуйку.

— Со-о-б! — гукнув дід так, що воли відразу зрушили з місця й пішли борозною, тягнучи за собою Самійла разом із плугом. Яринка побігла за ними, вимахуючи своїм прутом.

— Соб, соб, соб!

Знову леміш поре своїм гострим краєм непоступливу стерню, а руки терпнуть від натуги. Та Самійло витримає: дооре поле, засіє його, заволочить. Зробить, як дід учив. Крім нього — нема кому.

Батько їхній загинув від стріли степовика, а мати померла п'ять літ тому. Дід за останні роки силами підупав, ледве тягне за собою хворі ноги, тож Самійло потроху мусить перебирати всю роботу на себе. А ще треба пильнувати людоловів-степовиків, що можуть будь-якої миті напасти з Дикого Поля. Самійло готовий: за плечима в сагайдаку лук і стріли.

На зоране поле почали злітатися птахи, порпати лапами чорну, масну землю в пошуках здобичі. Сонце по-весняному пригрівало, заливаючи своїм світлом поля, ліс і широке Дніпрове плесо, що розкинулося зовсім поруч. Усе навколо почало розпускатися, набухаючи цвітом, листям, різними запахами.

Весну любили всі, тільки не Самійло. Він любив більше осінь, коли до комор та клунь звозиться врожай, солодкий мед виймається з вуликів, а сади рясніють наливними яблуками і грушами. Осінь — гарна й багата, а весна — тільки гарна.

— Я калиноньку взяла, собі в коси уплела! — співала якусь пісеньку Яруся, хоча ні Самійло, ні воли її не слухали.

— Пташки налетіли, калиноньку з'їли! — доточив свій кінець Самійло.

Яринка вовком поглянула на нього, почала співати ще голосніше:

— Прийшла весна-веснонька до моїх сіней!

— Зайшла ще до стайні — впала до свиней! — вигукнув Самійло.

Яринка озирнулася і пригрозила йому прутом:

— Зараз я тобі дам!

— Ліпше за волами дивися! — гаркнув у відповідь Самійло.

Воли поволі дійшли до іншого кінця поля, розвернулися. Тут уже діда не було, тож хлопець сам мусив волочити важеного плуга, закладаючи в борозну з іншого боку.

— Соб-цабе! — гукнув, та воли лишилися стояти. Вони слухалися тільки дідового голосу, тож Самійло гукнув іще голосніше. — Соб, кажу, дідько вам поміж роги!

Рушили. Цього разу скиба лягала вже рівніше. Нічого, не святі горщики ліплять, так і Самійло всього навчиться...

Біля діда вже чекала Маруся — сусідка їхня. До села звідси було далеко, та дівчина все одно не полінувалася і приїхала до них конем.

— Принесла вам узвару. Бери, Самійле, напийся — добрий узвар, холодненький.

Самійло допався до глечика й таки добряче напився.

— Тут ще пиріжків напекла.

— Спасибі, — подякував Самійло й узяв одного — не зміг собі відмовити. —

Смачні...

Маруся сіла, узяла Яринку на коліна, почала її цілувати й пестити, Самійло ж тим часом узяв уже другога пиріжка — з капустою.

*Кінець ознайомчого фрагменту*